

En bekvem havn, kaldet Hitterø Et storslagent skipsanløp i Kirkehavn 1672

av
Leif Dybing

1600 tallet er preget av store politiske, kulturelle og økonomiske omveltninger. I denne perioden utkjempes lange og blodige kriger i Europa. Striden mellom det protestantiske nord- og det katolske Sydeuropa som startet tidlig på 1500 tallet var på sitt mest intense på 1600 tallet. Dette er ikke bare en religionskrig, men framfor alt en kamp om den politiske og økonomiske kontrollen over det europeiske fastlandet og makten på hverdeshavene. Også i Norden er dette en urolig tid preget av lange kriger, men også av økonomisk oppgang og stor aktivitet. Alt i 1645 blir Jämtland innlemmet i Sverige og Danmark må avstå Skåne i 1658. Hovedtrekkene i grensene mellom landene i dagens Europa blir i det vesentligste fastlagt i dette århundret.

Samtidig som landegrenser blir etablert kjennetegnes også dette tidsrommet av at grensene for det gamle verdensbildet blir sprenget. Kimen til det moderne Europa; naturvitenskap, filosofi og politikk dannes.

Tiden er rik på kulturelle nyskapninger. Innen litteratur, musikk, billedkunst og arkitektur skapes det verker som fortsatt danner grunnsteiner i den europeiske kulturen. Et nytt verdensbilde er under utforming. Naturvitenskapene, fysikk, kjemi, astronomi basert på vitenskapelige observasjoner og teorier vinner fram. Kirken og presteskapet som i århundreder hadde dominert samfunnslivet svekkes til fordel for de verdslige makthaverne. Det er på 1600 tallet de store heksprosessene finner sted, men det samme århundret setter også slutt for denne bestialske praksis. Den siste hekseprossen i Norge finner sted på slutten av 1600 tallet.

Siden 1600 tallet preges av store sjøreiser og handel blir sydkysten av Norge med sin sentrale beliggenhet ved seilingsleden inn mot Østersjøen også en viktig brikke i Europas

historie. Det er på 1600 tallet den store utvandringen til Nederland finner sted. I løpet av dette århundret forlater unge kvinner og menn i store skarer det sørlige Norge for å søke lykken i Nederland. Under den nederlandske stormaktsperioden på 1600 tallet hadde emigrantene gode muligheter til å komme seg opp i samfunnet. Spesielt ettertraktet var sjøfolk til marinen og til koloniene. Mengder av anonyme nordmenn var med på å skape det store nederlandske koloniriket. De fleste offiserene i den dansk-norske flåten hadde gjort tjeneste i Nederland.

Store deler av 1600 tallet er merket av kampen om kontroll over havet, handel og kolonier. Fremst i denne striden står de europeiske sjømaktene England, Nederland, Spania og Frankrike. Framfor alt er det mellom England og Nederland og Frankrike denne kampen om herredømmet over sjøfart og handel utkjemper.

Også Danmark-Norge deltok på denne scenen. I løpet av 1600 tallet veves de to landene stadig tettere sammen og i 1660, under kong Fredrik III, blir eneveldet innført. Kongen får fra nå av “absolutt Regjering og alle Regalia”.

1600 tallet er også de store oppdagelsenes tidsalder. Fra det fjerne østen hentet Europeerne enorme mengder med kryddereier, kaffe, te og andre kolonivarer. Varene fra koloniene var umåte kostbare og gav handelskompaniene enorme fortjenester. Sjøreisen til de viktige områdene i Ostindia var lang hard og farefull med et stort spill av menneskeliv. En stor del av sjøfolkene døde underveis, enten av sykdom, forlis eller som følge av de elendige kårene ombord. Nød og sykdom hørte til reisen; råttent mat, bedervet vann. Streng straffer for små forseelser hørte til sjøfolkens hverdag. Slagsmål ombord ble gjerne straffet med at de skyldige ble naglet til masten med en kniv gjennom hånden som de sjøl måtte rive løs. En annen straff var å springe fra seilråa i havet, et fall på 10 til 30 meter. Den dømte ble fikk bundet et tau rundt livet og ble heist ombord igjen og opp på råa på for å gjenta spranget opptil flere ganger. Med en slik disiplin forstår vi at sjøfarende på 1600 tallet ikke var bortskjemte. Et stort forbruk av øl og brennevin hørte også med. Handelsskutene var bevæpnet til forsvar mot fiender, og mange bataljer ble utkjemper i kruttrøyk. Når reisen tok til visste sjøfolkene at de satte livet på spill og kanskje aldri ville oppnå å se sitt hjemland igjen. Likevel var det aldri problemer med å skaffe folk til reisene. 1600 tallets mennesker satte eventyrlysten høyere enn farene.

Det er i denne historiske sammenheng vi i noen sjeldne tilfeller får enkelte korte innsyn i hendelser knyttet til vårt eget nærområde. En av disse beretningene daterer seg fra 1672. Det er en reisebeskrivelse ført i pennen av Johan Petri Cortemünde. Bak dette nederlandske navnet skjuler seg Johan Pedersen Kerteminde. Johan var født i Amsterdam omkring 1649. Faren

Peter Pedersen var fra Kerteminde i Danmark og far og sønn tok Kerteminde som en del av sitt familienavn. Da Johan var 6 år gammel flyttet familien tilbake til Danmark. 14 år gammel, i 1665, reiste Johan tilbake til Holland der han ble utdannet kirurg. I 1667 vendte han tilbake til Danmark. I 1671 ble han utnevnt til overkirurg på skipet "Oldenborg" som var bygget i 1663, opprinnelig som orlogsskip. "Oldenborg" førte mellom 34 og 48 kanoner. Imidlertid var "Oldenborg" bygget etter foreldede prinsipper. Hun var rank i sjøen og en god seiler under gunstige vindforhold, men i storm og ugunstig vind stampet og hev hun seg i sjøen. Etter at Cort Adeler i 1666 ble generaladmiral for den danske flåten ble "Oldenborg" tatt ut av krigsflåten og i 1672 utleid til handelsflåten.

I 1672 ble "Oldenborg" utrustet for å dra til Batavia i Ostindia (Indonesia) på handelsferd. Ombord befant seg J.P. Cortemünde fortsatt som skipskirurg. I sin dagbok gir han en levende bilde fra reisen og de mange hendelser skip og mannskap kommer ut for. Beskrivelsen er forfattet i en underlig blanding av nederlandsk, tysk og dansk med islett av franske og latinske vendinger. Beskrivelsen er illustrert med tegninger fra flere steder og hendelser underveis. Teksten er en av de få bevarte samtidige skildringer fra en sjøreise på 1600 tallet. Sammen med tegningene er dagboken et meget viktig materiale fra en tid rik på hendelser men fattig på samtidige beretninger og bilder.

Den 23 april 1672 heiste mannskapet seilene og reisen fra København til Batavia Ostindia tok til. Ombord befant seg 154 mann. Fra København til Helsingør gikk to dager. I Helsingør og ble de liggende til de 2 mai forlot Øresund for god vind og passerte Kronborg. Som seg hør og bør blant 1600 tallets mennesker skulle det fyres salutter ved de fleste anledninger. Johan skildrer dette slik: "2. mai begav vi oss avsted for god vind og seilte ledsaget av kanonenes brøl fra vårt skip og de to festninger gjennom Sundet ut i Kattegat, for i Guds navn å begynne reisen til Asia." 4 mai ble Skagen passert og kursen satt mot nordvest langs kysten av Norge.

Fra de eldste tider har kysten av Vest-Agder med sine mange havner vært viktige for de sjøfarende. Den viktige sjøveien inn i Østersjøen gikk langs kysten av Norge. I de mange havnene langs kysten søkte skipene inn for vær og vind og kunne bli liggende i dager og uker. I vårt område var de mest besøkte havnene etter alt å dømme Abelnæs og Kirkehavn. Til tross for det store antall skip og mennesker som var innom havnene i vårt distrikt er det i dag få spor etter denne enorme trafikken.

Også "Oldenborg" skulle få behov for å søke havn i Norge. Oppunder norskekysten fikk hun sterk vind fra nordvest. På grunn av sin dårlige stabilitet og lite ballast ble det

vanskelig å holde kursen. Stadig drev skipet unna, mannskapet slet med seil og ror for å holde skipet på rett kurs, men til ingen nytte. "Oldenborg" ville helst gå sin egen kurs. Situasjonen var ble nå så kritisk at kapteinen holdt skipsråd. Det ble bestemt å oppsøke nærmeste havn for å ta inn mer ballast. Den 6. mai var de kommet så tett opp mot kysten at en fisker kom ut til dem. Fiskeren ble bedt om å løse dem inn til nærmeste trygge havn. Samme dag stevnet skipet inn i Kirkehavn eller "Hitterø etter den øy den ligger på, 66 mil fra København." Her ble skuta lagt til ankers og ny ballast tatt inn. I flere dager arbeidet mannskapet med trimming av skipet. 7 - 8 store båtlaste rullestein ble hver dag fraktet ut til skuta og stuert inn. Etter noen dager hadde "Oldenborg" tatt inn tilstrekkelig ballast til å fortsette reisen, men på grunn av sterk vind fra vest ble skipet liggende flere uker i havn.

Det har lenge vært antatt at de eldste avbildninger vi har fra vårt område er fra slutten av 1700 tallet. Imidlertid viser det seg at det alt i 1672 ble laget en tegning fra Kirkehavn, Hydra, havnen "Hitterø" som "Oldenborg" la til i samme år. Tegningen er utført av J.P. Cortemünde viser Kirkehavn med kirken fra 1619? ytterst på odden. Til venstre ser vi bebyggelsen på østsiden innover mot Reinferdalen og Kongshavn. Til høyre for kirken ligger de store bygningene til gjestgiveriet. Det kongelig privilegerte gjestgiveriet ble i 1672 bestyrt av Anne Andersen. Hun var enke etter Laurids Jacobsen Festevoold og ble i 1661-64 gift med Christian Andersen som i 1657 flyttet fra Nykøbing Mors til Hydra. Til høyre for gjestgiveriet skimtes ytterligere to hus. Dette er trolig bebyggelsen i Krågedal. Sentralt i bildet ligger "Oldenborg" til ankers. Ytterligere to skip skimtes på havna. Dette er to hollandske skip som har søkt havn av frykt for skotske kapere. Midt i bildet stevner en åpen båt rigget med gaffelsil og lastet med tønner inn på havna. Helt til venstre skimtes en færing rodd av to mann. På denne tiden var Kirkehavn et av de mest sentrale områder på vår del av kysten. Her fantes både kirke og gjestgiveri og havna var flittig besøkt av både norske og utenlandske båter og skip. Her ble det drevet handel med hummer og fisk, korn, malt og andre viktige varer.

I maleriske ordelag skildrer J.P. Cortemünde oppholdet i "Hitterø". Det er en bekvem havn med en ankerplass som i en stue, fri for enhver storm takket være de høye fjell som omkranser havna. Cortemünde beskriver Hydra i vakre vendinger. *"Denne øya, Hydra, som ligger i Lister amt er i omkrets 6 mil. Det er et meget deilig sted på grunn av det herlige syn av høye fjell og yndige grønne daler bevokste med busker. Her er det mange ville fugler som vi fordrev tiden med å jakte på. Her er også to steder mellom fjellene der man i stor undring kan oppleve et femdoblet ekko når man om aftenen har spilt et lite vers på*

musikkinstrumenter. Det hele er så nydelig at man blir nesten henrykket av det. Stedet bebos av noen hundre bønder som for det meste driver fiske av laks, sild, makrell og torsk. Fisken selges i store mengder til andre steder, både røkt, saltet og fersk ”

Selv om det ofte var anløp av fremmede fartøyer i Kirkehavn var “Oldenborgs” besøk i 1672 en storslagen begivenhet. Ombord på skipet var Christian Kruse, kongens hoffjunker som skulle følge skuta til India. Han inviterte Cortemünde til et måltid i gjestgiveriet. Stor var forbauselsen da det viste seg at vertinnens avdøde mann hadde vært fetter til J.P. Cortemündes far. Gleden over dette uventede besøket var stort og det ble sendt bud til venner både fjernt og nær. Snart kom disse reisende for å hilse på de besøkende fra hovedstaden. Biskopen og borgermesteren i Stavanger, prosten fra Sokndal, tre prester, noen fogder og skippere fra flere steder dro til Kirkehavn for å se skipet som de mente var et av verdens underverker.

Prost i Sokndal som Hydra kirke var anneks til, Jacob Jokumsen Kirsebom inviterte J.P. Cortemünde med på besøk til Sokndal. Her oppholdt han seg i fire dager og ble høflig traktert av både gamle og nye venner. På tilbakereisen til Hydra fikk han mange deilige røkelakser med seg i gave.

Cortemünde skildrer oppholdet i Kirkehavn med stor begeistring. Han nevner de festlige sammenkomstene på gjestgiveriet. Omlag tre uker etter ankomst, den 1. juni snudde vinden fra øst og kapteinen bestemte at skipet nå var klart til å fortsette reisen til Ostindia. Men før avreise måtte det tas ordentlig farvel med alle gamle og nye venner. Det ble et lystig gilde i gjestgiveriet på Festevoll. Til musikk fra pauker, trompeter og andre instrumenter akkompagnert med skudd fra skipskanonene som gjallet mellom fjellene hørtes det i følge Johan ut som et stort slag var i gang. Dagen etter tok Cortemünde avskjed med sine slektninger, Christian Andersen, hans kone Anna Festerwold og deres barn Birgitta, Cathrina og Elisabeth Hinsholm. Knapt var han kommet ombord og seilene gjort klare før kapteinen fyrte løs en avskjedsalutt fra ni av skipets kanoner. Denne salutten ble raskt kvittert av vertskapet som fra høyden på kirkegården fyrte av tre falkonetter (finkalibrede bakladingskanon).

Samme dag skrev Cortemünde i dagboka følgende avskjedsdikt til Hydra:

*Adjø nå Hitterø, vær hilset dine vakre fjell,
nu skal vi atter Neptuns enger skue,
det vidunderlige hvite hav og mange fremmede land,
Ta anker inn, og må det snart igjen bli kastet trygt i sand.
(Egen oversettelse)*

Etter å ha forlatt Kirkehavn ble kursen satt vest mot Shetland og ut i Atlanterhavet. Deretter ny kurs sydover langs kysten av Afrika for deretter å styre mot Brasil for å gjøre nytte av den østlige passat. Fra kysten av Brasil sattes kurs for Kapp Horn. Fra Kapp Horn sattes kursen videre østover mot Java og Batavia (Djakarta)

Da "Oldenburg" forlot København i april 1672 hadde hun en besetning på 154 mann. Da de i august 1675, etter mer enn tre år, igjen ankret opp i København var kun 25 av den opprinnelige besetning i live. Heldigvis var J.P. Cortemünde en av disse. Takket være ham kan vi i dag lese den interessante reiseberetningen med besøk i Kirkehavn i 1672.

I 1677 seilte "Oldenburg" ut på sin andre ferd til Ostindia. Denne reisen fikk en ulykkelig utgang. I januar forliste hun ved Læsø med et katastrofalt tap av menneskeliv. Av mannskapet på 225 var det kun presten, en tambur og en matros som kom levende i land.

J.P.Cortemünde hadde trolig fått nok av sjølivets strabaser etter turen til Ostindia. Han seilte aldri til sjøs igjen. Dristigheten og vågemotet beholdt han likevel. Han gikk inn som feltskjærer i hæren og tjenestegjorde i ulike avdelinger. Under den store nordiske krig tjenestegjorde han som regimentfeltskjærer. Her ble han såret av en kanonkule og døde av skadene etter to års sykeleie.

Takket være Johan Petri Cortemünde kan vi i dag få et lite, men sett med dagens øyne, eksotisk innblikk i en forgangen tid, rik på begivenheter og en levemåte preget av daglig dramatik, men også av store festligheter. Barokktidens mennesker levde med døden tett innpå. Kanskje dette er litt av forklaringen på at de lot enhver anledning til fest og sakluttering bli brukt.

LITTERATURLISTE

Cortemünde, Johan Petri(1672-75): Manuskript i Det Kongelige Bibliotek.
Håndskriftafdelingen, København.
Også oversatt og utgitt i Søhistoriske skrifter V, 1953, Kronborg.

Degn, Ole og Gøbel, Erik (1997): Dansk søfarts historie 1588 - 1720, København

Juel, Anders (1965): Vårt eldste artillermateriell. Artikkel i Hærmuseet Akershus Oslo Årbok 1965, Oslo.

Nyland, Nick (1994): Skørbug, beskøtter og skibskiruger. Træk af søfartsmedicinens historie, Esbjerg.

